

Valentin ARAPU

DIMENSIUNEA ISTORICO-ETNOLOGICĂ A CIOCLILOR ÎN ȚARA MOLDOVEI (SEC. AL XVIII-LEA – ÎNCEPUTUL SEC. AL XIX-LEA)

Rezumat

Dimensiunea istorico-etnologică a cioclilor în Țara Moldovei (sec. al XVIII-lea – începutul sec. al XIX-lea)

În Țara Moldovei cioclii, percepuți la origini ca simpli gropari, au fost asociați în bresle sociale după criteriul etnic. Cu trecerea timpului, cioclii au acumulat cunoștințe și experiență în profilaxia epidemiilor, în special a celor de ciumă. În folclorul medical românesc ciuma este personificată, fiind etichetată cu epitete hidoase. Imaginea cioclilor în sursele istorico-etnologice este una contradictorie, fiind nuanțată funcția lor sanitară, dar și numeroase abuzuri comise pe fundalul epidemiilor de ciumă. Meseria de cioclu și-a lăsat amprenta asupra onomasticii românești din secolele care au urmat.

Cuvinte-cheie: ciocli, gropari, ciuma, breaslă, epidemiologie, imagologie.

Резюме

Историко-этнологическая составляющая «чиоклей» в Молдавском княжестве (XVIII – начало XIX в.)

В Молдавском княжестве «чиокли», воспринимавшиеся вначале как гробокопатели, объединялись в социальные цехи по этническому критерию. Со временем они накопили знания и опыт в профилактике эпидемий, в частности чумы. В румынском медицинском фольклоре чума персонифицирована, будучи наделенной неприятными эпитетами. Образ «чиоклей» в историко-этнологических источниках является противоречивым, подчеркивается не только их санитарная функция, но и множество злоупотреблений, совершенных ими на фоне эпидемий чумы. Ремесло «чиоклей» оставило свой отпечаток на румынской ономастике последующих столетий.

Ключевые слова: «чиокли», гробокопатели, чума, цех, эпидемиология, имагология.

Summary

The historical-ethnological dimension of the „cioclii” in the Land of Moldavia (XVIII – beginning of the XIXth century)

In the Land of Moldavia, the „cioclii”, perceived at origins as simple undertakers, were associated in social guilds according to ethnic criteria. Over time, they have accumulated knowledge and experience in the prophylaxis of epidemics, especially of plague. In the Romanian medical folklore, the plague is personified, being labeled with hideous epithets. The image of the „cioclii” in the historical and ethnological sources is contradictory, not only their sanitary function is emphasized, but also their numerous abuses on the time of the plague epidemic. The work of a

„cioclu” has left its mark on the Romanian onomastics of the following centuries.

Key words: ciocli, undertakers, plague, guild, epidemiology, imagology.

Formularea problemei. Fiecare civilizație în parte are anumite determinante, care reies atât din contextul general al evoluției umane, cât și din trăsăturile specifice, caracterizate de parcursul istoric propriu, de realizările în domeniul culturii, spiritualității și a cunoștințelor științifice, inclusiv în domeniul medicinei. Cunoștințele medicale ale românilor însumă în sine bogatele tradiții ale medicinei populare, având origini geto-dacice [21, *passim*], fundamentate teoretic și practic cu realizările medicinei empirice, răspândite în spațiul românesc prin intermediul medicilor veniți din afară, a „medicilor diplomați, de origine străină” și a lucrărilor de specialitate, răspândite de *doftori* unui „grup restrâns, bine definit social” [37, p. 59-63; 33, p. 11].

În trecutul românilor cioclii¹ au jucat un rol semnificativ în profilaxia, combaterea și înlăturarea consecințelor molimelor, în special a ciumei. Cioclii, fiind percepuți la origini ca simpli gropari, au evoluat pe parcurs din punct de vedere instituțional și profesional: au acumulat în baza propriei experiențe noi practici și cunoștințe în combaterea molimelor; au contribuit la igienizarea și salubritatea orașelor; au diversificat metodele de protecție epidemiologică; au alimentat cu noi episoade folclorul și creația orală a românilor; au avut impact asupra toponimiei și onomasticii românești.

Pe dimensiunea etnologică, cioclii constituiau asociații corporatiste care întruneau membri asociați pe criterii etnice. În Țara Moldovei și-au desfășurat activitatea breasla cioclilor pământeni, breasla cioclilor evrei, cioclii sunt menționați în cadrul comunității armenilor. Această modalitate de asociere a cioclilor în bresle sociale pe criteriul etnic reiese din modul diferit al fiecărei comunități de a-și organiza procesiunea de înmormântare a răposaților, fiind determinante în acest sens ritul, tradițiile și obiceiurile de până, în timpul și după înhumarea defunctului.

În acest studiu vom aborda problema dimensiunii istorico-etnologice a cioclilor în Țara Moldovei, punând accentele necesare pe reflectarea următoarelor aspecte ale problemei: situația epidemiologică;

impactul molimelor de ciumă asupra societății în ansamblu; instituționalizarea cioclilor; rolul cioclilor în combaterea epidemiilor de ciumă. O componentă aparte ține de rolul și imaginea cioclilor pe timp de ciumă, care din punct de vedere imagologic este diametral opusă imaginii cioclilor în perioada anilor liniștiți, feriți de molimă.

Ciuma. Un flagel care a bântuit spațiul românesc a fost ciuma². În secolul al XVIII-lea, epidemiile de ciumă au prezentat un pericol aproape permanent pentru sănătatea și viața locuitorilor. În Transilvania au fost înregistrate epidemii de ciumă în anii 1709–1710, 1712, 1717–1720, 1737–1739, 1740–1743. Consecințele epidemiilor enumerate au fost deosebit de grave, pricinuind circa 350000 de decese [37, p. 59-60]. În Țara Moldovei epidemiile de ciumă au variat în intensitatea lor în anii 1735, 1755, 1758–1761, 1763, 1770, 1771, 1784 [18, p. 35; 45, p. 140]. Flage-lul ciumei nu recunoștea hotarele statelor, bântuind Muntenia (1783–1785, 1792, 1794–1795, 1813–1814 („Ciuma lui Caragea")), Polonia (1756, 1764, 1768–70), Constantinopolul (în 1751, 1756, 1759, 1783–1785), Moscova (1771) [45, p. 90-125; 48, p. 3].

Conform evaluărilor cercetătorului D. Ciurea, a doua jumătate a sec. al XVIII-lea a fost marcată de șapte ani de „pestă și holeră”(14%) [17, p. 146]. Anii bântuiți de ciumă au fost sistematizați de către Pompei Gh. Samarian, astfel, conform datelor oferite, 15 ani (30%) din 50 au fost marcați de diferite forme de pestă: cu localizare regională, pe țară și ca o extensiune europeană [45, p. 88-238]. Ciuma era mai devastatoare decât cutremurele de pământ, lăsând în urma sa sate și orașe depopulate [34, p. 54].

Războaiele ruso-otomane purtate în mare parte pe teritoriul Țării Moldovei, în afară de pierderile umane și materiale, au contribuit și la răspândirea bolilor și epidemiilor, fapt explicat în mare parte prin condițiile anti-sanitare din rândurile armatei ruse, asistența medicală precară și decadența morală care ducea după sine la depravarea fizică a militarilor. Epidemia de ciumă a bântuit în Țara Moldovei în timpul războiului ruso-turc din anii 1769–1774 [18, p. 36]. Ciuma a fost adusă la Galați „de corăbii turcești venite de la Constantinopol”. Este semnificativ că într-un alt centru portuar – Brăila, localnicii numeau *Ciuma* „boala Turcilor”, percepția dată fiind alimentată de constatarea că după plecarea otomanilor nu au fost semnalate epidemii de ciumă.

După ocuparea Galaților de armata rusă, moli-ma a fost adusă de soldații ruși la Iași [1, p. 121; 39, p. 319]. Către luna mai a anului 1770 ciuma făcea ravagii în Iași, „cioclii duceau morții la cimitirul de vite, dar majoritatea sunt îngropați chiar prin case”, profilaxia se limita doar la arderea gunoaielor. Local-

nicii administrau teriacul venețian³, pe care-l credeau tămăduitor. Totuși „au murit jumătate din locuitori și jumătate din soldați” [45, p. 108; 13, p. 161]. În această situație, de-a drept catastrofală, medicul de origine finlandeză Gustav Orraeus a propus pe lângă măsurile de profilaxie generală – izolarea bolnavilor și a celor suspectați de boală, scoaterea trupelor ruse din oraș, arderea sau îngroparea obiectelor și hainelor ciumaților, folosirea oțetului și a alimentelor proaspete – să se oprească adunările de oameni și comerțul în oraș [45, p. 108]. La 20 ianuarie 1771 într-un raport a lui Valcroisant se menționa că „în Valahia și în Moldova n-a mai rămas nimic, chiar rușii sunt nevoiți să-și aducă proviziile din Polonia [24, p. 830]. Medicul german Johann Martin Minderer afirma că epidemia poate fi combătută cu apă gudronată [13, p. 162].

În august 1793 a fost vehiculată informația despre apariția unui focar de ciumă în Vaslui, „unde ar fi fost câțiva morți mai mult ca de obicei; deși s-au luat măsuri în această privință”. Domnul țării afirma că de fapt este o păcăleală cu scopul de ai pune pe fugă pe cei ce strâng birurile, „căci după mărturisirea tuturor prea sunt fără milă” [3, p. 27].

O epidemie de ciumă, poate și mai dezastruoasă, a izbucnit în anul 1795 în casa unui negustor grec din Iași pe nume Cumbati (*Kumbati*), de la care a și fost numită „ciuma lui Cumbati” „care a secerat mult norod” [45, p. 197; 25, p. 296].

Medicul Andreas Wolf descria orașul Iași din punctul de vedere al unui profesionist în domeniu: mulțimea șanțurilor care împânzesc orașul nu sunt curățate, „acestea se împlu cu tot felul de murdării”, pe ulițe și în șanțuri putrezesc „hoituri de cai căzuți, de câni, de pisici, de păsări”, pește alterat. „Din aceste puncte de vedere, Iașii pot fi considerați ca un ade-vărat cuib al ciumei; se găsesc aici cu prisosință toate condițiile care dau naștere stărilor febrile și constituie amorsa celor mai urăcioase și rebele maladii care bântuie printre oameni [19, p. 286-291; 5, p. 279-280].

Răspândirea ciumei. Ciuma se răspândea rapid prin intermediul persoanelor contaminate, a șobolanilor negri⁴ și pe calea comerțului prin schimburile de mărfuri, produse și monede parvenite din zonele infectate de molimă. Monedele, aflate în schimburile comerciale interne și externe, prezentau anumite pericole pentru utilizatori. Este vorba de contaminarea cu diferite boli, transmise prin atingerea monedelor. Metoda de profilaxie a monedelor, venită din Occident, prevedea prelucrarea lor cu oțet [45, p. 178]. În unele regiuni ale spațiului românesc se credea că „Ciuma are măsele în chip de bani”, astfel de măsele se găseau la săparea comorilor, acești bani erau periculoși „fiind primejdie de Ciumă” [39, p. 319].

Circulația monetară, de rând cu comercializarea lănurilor, ar fi putut contribui esențial în anul 1770 la răspândirea epidemiei de ciumă din Țara Moldovei în Polonia și mai departe în Moscova [45, p. 101]. În anul 1770, în toiul unei epidemii de ciumă, negustorii evrei au cumpărat „cu prețuri mici la Iași, la Șozimo, și alte țări infectate, diferite obiecte provenind de la familii de bogătași, morți de ciumă, și li-au revândut în Polonia”, contribuind astfel la o răspândire și mai mare a acestui flagel. Dar s-au întâmplat și cazuri inverse, astfel la finele iernii din anul 1770 un milițian venit din Galați (unde era ciumă) la Iași, i-a vândut un cojoc turcesc unui evreu, în consecință „evreul și doi copii au murit de ciumă”, iar hoții au prădat casa evreului, răspândind astfel ciuma în oraș. Epidemia în cauză a fost stinsă abia în vara anului 1772 [2, p. 30-33; 3, p. 26].

La 23 ianuarie 1785 trimisul austriac Merkelius relatează în raportul său următoarele: „la 17 înspre seară, lângă Slobozia, am găsit o casă arsă; din informații am aflat că s-ar fi întâmplat următoarele: se pare că un pescar din Baltă, din satul Dudești, de unde vine toată bănuiala de ciumă, a tras într-o noapte, cu un car plin de pește, aici la cârciumă, pentru că se simțea rău, iar noaptea i-a fost și mai rău. Peste noapte, cârciumarul care era țigan, a furat de la pescar câțiva pești frumoși și 10 lei din pungă” [45, p. 125]. A doua zi pescarul a plecat în direcția satului Perieți, decedând la o 4-6 ore depărtare de cârciumă. „Țiganul unde a înnoptat pescarul, după câțiva timp s-a bolnăvit și el de ciumă, împreună cu toți oamenii lui, și n-a scăpat decât femeia lui, care i-a îngropat pe toți, iar cârciuma a fost arsă cu toate lucrurile” [45, p. 126].

Ciuma în folclor. Românii asociau Ciuma cu „o femeie îmbrăcată în alb” [39, p. 318-319] sau cu „o femeie ce îmblă cu capul gol și cu mici codițe” [49, p. 102]. În Bucovina oamenii credeau că Ciuma are „un chip îngrozitor”, are „cap ca de om, coarne ca de bou și coadă ca de șarpe”, în vârful cozii are un ghimpe cu care înghimpă oamenii, contaminându-i cu ciumă. Aromânii din Macedonia numesc *Ciuma* „Pușcle”, asociind-o cu „o babă urâtă, de-ți vine să-ți ei lumea în cap” [39, p. 319]. Personificarea ciumei la ruși, lituanieni, în Saxonia și Bretania este legată de chipul unei femei sau fecioare îmbrăcate în alb. Ungurii, sârbii și bulgarii își imaginau ciuma în chip de femeie bătrână, babă urâtă, îmbrăcată în haine sau zdrențe negre [8, p. 163].

Ciuma avea și o denumire masculină sub forma de *Cium* sau *Ciuman* [39, p. 323]. Întâlnirea dintre voinicul Vâlcu cu Ciuma este reflectată în creația populară: „Când la jumătat' de cale,/ Iată și Ciumu'n cărare!/- Bună ziua, Vâlcule!/- Mulțumescu-ți *Ciumule*,/ - Ce cați *Ciumule* pe-aici?/- Cat voinici de

sama ta,/ Ca să le scurtez viața;/ Și-s trimis de Dumnezeu,/ Ca să ieau și bun și rău,/ Să ieau și sufletul tău!”. Voinicul i-a propus *Ciumului* galbeni, podoa-be, calul și armele, dar *Ciumul* nu l-a cruțat, luându-i sufletul [39, p. 326].

Medicina populară. În percepția populară ciuma putea fi stăpânită de către Sf. Haralambie, a cărui zi se pomenește la 10 februarie⁵. În tradiția creștină Sf. Haralambie s-a vindecat de ciumă, astfel credințioșii îi atribuiau remediul vindecării de molimă. O legendă din Bucovina relevă că Sf. Haralambie s-a întâlnit cu ciuma „care umbla pe pământ și aducea foarte multă stricăciune în omenire”. A urmat o confruntare, Sf. Haralambie reușind să imobilizeze ciuma, legând-o „cu un lanț greu de fier”, iar atunci „când oamenii nu serbează ziua lui, o sloboade pe pământ”. Această tradiție este reflectată în iconografie, unde Sf. Haralambie este reprezentat ținând ciuma în lanț și călcând-o în picioare [8, p.170; 39, p. 320].

Frecvența epidemiilor de ciumă a condiționat „nașterea unor monștri în mentalitatea populară”. Boala devine subiect al descântecelor (formă arhaică a incantațiilor magice) în care este invocat rolul sfinților, al lui Dumnezeu în prevenirea și tratarea bolnavilor [31, p. 79]. În descântece ciuma este înfometată după inimile oamenilor [14, p. 220]. Ciuma este însoțită de forțe supranaturale, ea bântuie „imaginea colectivă” prin chipul său al „morții și obrazul schimonosit al suferinței”, fiind învinsă „doar de lecurile băbești și de descântece”, de forța moaștelor care „Întrec de multe ori doftoriile în privința proprietăților curative” [52, p. 395-396].

În Țara Moldovei epidemiile au condiționat apariția primelor „forme de asistență sanitară, organizate pe lângă mănăstiri, în așa numitele bolnițe”. Pentru ciumați în anul 1734 a fost organizat un lazaret la Măgura Iașilor (Schitul Tărăță). Cele mai cunoscute bolnițe erau la „Sf. Spiridon”, la mănăstirile Golia și Neamț (se acorda asistență bolnavilor psihici) [33, p. 11-12]. La origini primele forme de asistență sanitară, acordate nevoiașilor pe lângă mănăstiri, s-au bazat pe medicina populară.

Instituționalizarea ciocliilor: breasla ciocliilor pământeni. O imagine comună a diferitelor epidemii de ciumă o constituie prezența ciocliilor, care cutreieră străzile pentru a aduna cadavrele și a le duce la locurile stabilite pentru îngropăciune. În Țara Moldovei, în anul 1676 a fost înființată breasla ciocliilor care activa pe lângă mănăstirea Trisfetite din Iași. Breasla ciocliilor avea menirea să îngroape ciumații [14, p. 93].

În 1676 bisericele Sf. Ioan Botezătorul și Trei Ierarhi din Iași împărțeau starostia ciocliilor din Târgul

de Sus. În partea veche a Iașilor, starostia cioclilor era atribuită bisericilor Ioan Zlataust și Sf. Precista (Talpalari). Mănăstirea Golia constituia linia de reper dintre cele două starostii [32, p. 3]. În așezământul lui Dosoftei, arhiepiscop și mitropolit al Sucevei și al Moldovei, se specifica că „această breaslă a cioclilor nu este ca alte bresle, ci acești nevoitori ciocli sunt volnici holtei, preînsurați și breaslă foarte de treabă, pentru îngroparea morților, a săracilor și a streinilor acelora ce mor aici, în târg în Iași, pre ulițe și pe supt garduri, prin gunoaie, pre toți îi strâng și grijesc și-i îngroapă precum să cade. Singuri cu mâinile sale ridică patul îngăduitori și dintr-al său prilej cheltuiesc să acopere oasele cu pânză și plătesc preoților astrucă, gropile cu mâinile sale le sapă. Așijderea și trupurile celor pieriți, carele pier aici în târg în Iași, la locul cel de pierzare, pentru vina sa, cu porunca domnului, trupurile acestora 2 zile străjuiesc și a treia zi îi îngroapă” [10, p. 413-417; 32, p. 3].

În Țara Moldovei cioclii erau percepuți drept „niște oameni ce sântu Bisericești”, respectiv breslele cioclilor erau fondate la inițiativa slujitorilor bisericești. Ca regulă, propunerea de fondare a unei bresle de ciocli către domnie venea din partea episcopului sau mitropolitului. După examinarea demersului „Domnul convingându-se de dreptatea cauzei, dădea cuvenita încuviințare” [40, p. 282]. Era desemnat mai întâi starostele care la rândul său urma „să strângă numărul cuviincios de breslași”. La 25 septembrie 1755 domnul Matei Ghica a poruncit să fie fondată breasla cioclilor în orașul Botoșani. Motivele care l-au determinat pe domn au fost invocate de mitropolitul Iacov. Astfel, Botoșaniul se dezvolta extensiv, creștea numărul populației în baza pământurilor și a celor străini. Breasla cioclilor urma a fi organizată „pentru îngroparea străinilor și a celor săraci” [40, p. 282].

În Țara Românească cioclii erau „organizați într-o polcovnicie”, primind lefuri „din iraturile [veniturile] spitalelor mari”. În 1795 vel polcovnicul de ciocli în București avea în subordine 40 de ciocli, „toți purtând haine și semne distincte, pentru a fi identificați” [52, p. 455-456].

În anul 1761 mănăstirea Hlincea din Măgura Iașului a fost destinată căutării ciumaților, în același scop rușii au întrebuițat mănăstirea Sfântul Spiridon din Iași în anul 1770 [3, p. 26].

În anul 1774 în Iași erau atestați 41 de ciocli, desfășurându-și activitatea în mahalalele urbei: „Lupul sahidăcar” (mahalaua Rosască), „Paraschiv sahidăcar” (Podul Vechi), Nicolae Childescu (mahalaua Feredeile), Sandu, făclier (Broșteni), „Gheorghii cioclu” (Bivolării), Chiriac, fratele lui Ion Papăjâmnă (Muntenimea de Sus)⁶ [23, p. 364-399]. Breasla

cioclilor din Botoșani includea 20 de membri. În 1793 în târgul Chișinău erau 20 de ciocli „rânduiți prin hrisov gospod” și subordonați episcopiei Hușilor [9, p. 72-73]. La 11 septembrie 1793 Protopopul ținutului Orhei Teodor solicita domnului Moldovei Constantin Suțu să dispună ca în târgul Orhei să fie numiți 6 ciocli pentru a îngropa străinii și târgoveții [9, p. 73-74]. La începutul secolului al XIX-lea bresle ai cioclilor erau atestate în Roman, Târgu Frumos, Focșani, Chișinău, Bălți, Telenești. În 1812 în Basarabia a bântuit ciuma, în Chișinău fiind înregistrați 51 de ciocli [49, p. 170]. La 1814 în Târgul Telenești din ținutul Orhei erau 8 ciocli, dar în anumite circumstanțe puteau fi numiți 12 ciocli [29, p. 254.]. În 1827 în Basarabia erau atestați 127 de ciocli: 51 în Chișinău, 12 în Bălți, câte 8 ciocli în Hotin, Otaci, Orhei, Bender, Akkerman, Ismail, Chilia [50, p. 171].

Societatea cioclilor făcea parte din breslele sociale. În breslele cioclilor puteau intra numai bărbați neînsurați, „feciori holtei”. Dacă un cioclu se însura, atunci la expirarea unui an din data însurătoarei el urma să părăsească breasla cioclilor [40, p. 134]. În breasla cioclilor din Botoșani erau admiși bărbați holtei, selectați din „orașenii casnici”. Cioclii în frunte cu starostele lor se bucurau de multiple privilegii și facilități: erau scutiți de bir, „de podvozi, de căi de olac, de fân domnescu, de salahori, de tot lucrul domnescu”, de toate dăjdiile și angăriile; în nici un fel cioclii „să nu fie supărați sau călcați”; nimeni în afară de Mitropolie nu avea dreptul să-i judece pe ciocli, excepție făcând cazurile de omor sau furt, judecate de divanul domnesc. Slujba cioclilor consta în îngroparea oaselor „oamenilor celor prăstăviți”: orașeni autohtoni, străini, săraci și „periți” care până acum ședeau morți „cu săptămânile de să împuștia neavându cine îngropa oasele lor” [40, p. 283].

Slujba cioclilor era destul de anevoioasă, mai ales în acele vremuri de ciumă, holeră sau de alte boli care bântuiau Țara Moldovei. Pe timp de ciumă au fost semnalate cazuri de îmbolnăvire, finalizate cu supraviețuirea și imunizarea persoanei față de purtătorii molimei. Cioclii umblau din casă în casă, izolând pe cei bolnavi, îngropând pe cei morți și dând foc lucrurilor de care se servise bolnavul. Ei însoțeau morții „cu făclia și cu lumini și singuri trebuiau să ridice patul cu oasele și să le ducă pân la sfânta biserică, întru slava lui Dumnezeu și lauda norodului omenescu pravoslavnic și pentru ertarea pacatelor celui prăstăvit.” Aceste obligații le aveau și față de săraci și față de cei bogăți, precum și față de străini. Nu aveau însă nici o obligație față de „cei din afară de oraș”, precum nu erau îndatorați să îngroape țiganii [40, p. 288].

Mortalitatea cea mare, cauzată de epidemiile de ciumă, a făcut ca breasla cioclilor să treacă dincolo

de atribuțiile lor pur creștinești și treptat, au început să îndeplinească și rolul de îngrijitori ai bolnavilor. În anul 1752, domnitorul Grigore Ghica, cu prilejul întemeierii spitalului Pantelimon, în hrisovul-testament prin care orânduiește serviciul spitalului de ciumați Sf. Visarion, face din acești ciocli adevărați agenți de întrebuițat la descoperirea ciumaților, ridicarea și dezinfectarea caselor infectate, făcând din ei un fel de agenți de poliție sanitară. Mai apoi cu prilejul epidemiilor mari de ciumă care au bântuit la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, cioclii se recrutau dintre foștii bolnavi, care scăpase de la moarte sau dintre oamenii care nu mai aveau nimic comun cu sentimentele credinței creștine; din această cauză au reușit să-și creeze o faimă de groază, cu totul departe de faima breslei de ciocli de la începutul apariției lor [46, p. 42-43]. Munca lor era răsplătită, la vreme de năpastă luau ce vroiau din casa celui ce îl îngropau, dar de un salariu nici nu era vorba. Cu toate acestea, cioclii și starostele lor, aveau o stare materială decentă: Lupașco Covrig, starostele cioclilor din Iași, făcându-și testamentul, la 25 august 1773, în fața a trei preoți, arăta ca avere „500 lei bani gata.., 136 stupi, 5 vaci fătătoare, 4 boi tineri, 1 casă cu pivniță din piatră, 1 moșie anume Tatomireștii la ținutul Vasluiului și 1 dugheană din vale cu beciuri de piatră, cu dugheni”. La 1775, cincisprezece ciocli și calfe de ciocli erau proprietari în ulițele cele mai principale ale Iașului de atunci [40, p. 290].

După anexarea Basarabiei de către Imperiul Rus (1812) cioclii locali au fost incluși în categoria clerului. Cioclii „participau la ceremonialul de înmormântare, primeau daruri alături de reprezentanții clerului; în cadrul ceremonialului de iertăciune cu decedatul erau situați pe o treaptă mai înaltă chiar față de oamenii de seamă, ceea ce confirmă statutul lor social deosebit în cadrul ierarhiei clerului” [50, p. 177].

Breasla cioclilor evrei. În „Catastihul cioclilor jidovi din Telenești, Orhei (1794)” este invocat un exemplu al unui înțelept evreu care remarcă că a fost cioclu „și asta e binefacere fără răsplată”. Evreii au luat exemplul de la „animale și păsările cerului” care i-au „deșteptat” deoarece „când a ucis Cain pe Abel, fratele său, nu știa ce să facă cu corpul neînsuflețit, până ce Dumnezeu a făcut ca între două păsări una să fie omorâtă după care i-a făcut o groapă și a îngropat-o” [40, p. 561].

Catastihul breslei cioclilor evrei din Telenești a fost expus de către „David fiul decedatului rabin Ihil Mihel. În testamentul rabinului Iehuda Piosul (Hasid) se prevede că „n-are voie un străin [de altă credință] să vadă mortul în mormânt” [40, p. 567].

Breasla cioclilor evrei era o organizație corporatistă, membrii căreia „trebuie să fie buni unul față

de altul”, iar „locuința lor să nu fie frecventată de oameni nedoriți”. Climatul psihologic pe interiorul breslei urma să fie unul prielnic, armonios, astfel „dacă doi dintre ei vor fi certați, trebuie îndată să se împacă”, „întotdeauna să fie o uniune strânsă” [40, p. 562]. Președintele societății indica cioclilor locul înhumării. Președintele avea două voturi, făcea lumânări pentru toți membrii. Spălarea mortului era începută de președinte, apoi continuată de ceilalți. Dacă un cioclu greșea ceva la procesiunea de pregătire a mortului, plătea amendă 15 parale. Uneltele de înmormântare erau păstrate în sinagogă. Membrii breslei aveau și vestimentație specifică, astfel cel care nu-și punea haina când venea în societate, plătea 10 parale amendă. La ospățul dedicat alegerii anuale a președintelui breslei, cioclii erau obligați să stea în picioare, să scoată hainele celor veniți, să toarne „apă ca să se spele”, să toarne vin, după ce vor mânca toți, se așezau la masă și cioclii. La finalizarea procedurii, cioclii „vor strânge voturile și tot ce li se va spune să le fie pe limbă” [40, p. 563-564].

Cioclii armeni. Meseriașii din coloniile armenice se uneau în bresle numite „fraternități” sau „prasadave” și confecționau în special obiecte de lux, spade, coifuri, buzdugane, zale de luptă, țesături, sticlă, cărămizi, băuturi alcoolice, săpun, lumânări, salamuri [4, p. 41]. Asociațiile profesionale ale armenilor activau în baza unor regulamente speciale, care erau confirmate de organele de autoconducere ale comunităților armenice. În regulamente erau prevăzute obligațiile fiecărui asociat, erau incluse clauze legate de decesul unui membru al corporației. Armenii din Rașcov erau obligați să participe la procesiunile religioase, să asiste cu lumânările proprii la înmormântări. Același procedură era răspândită la armenii din toată Podolia, Transcaucazia și Novo-Nahicevani. Armenii din Suceava organizau funeraliile răposaților indiferent de starea materială a celor din urmă, minorii erau obligați să sape groapa și să asiste la întreaga procesiune. În orașul Roman erau atestați ciocli armeni, făcând parte din categoriile modeste ale populației [44, p. 32; 4, p. 41]. În 1824 arhiepiscopul armenilor din Basarabia Grigore Zaharean solicita acordarea unor privilegii, implicit scutirea de dări a cioclilor de pe lângă bisericile armenice: 7 ciocli în Chișinău, câte patru ciocli în Orhei și Ismail și doi ciocli în Hotin. Ierarhul armean remarcă că cioclii „În pofida sărăciei, până în prezent achită toate dările, ca și ceilalți locuitori” [50, p. 170-171].

Interferențe imagologice: cioclii pe fundalul ciumei. Apariția cioclilor era întotdeauna așteptată cu groază pentru că fiecare din cei ce mai supraviețuiau încă conștientizau faptul că mâine s-ar putea

ca el să devină cel transportat de către ei, pentru a fi aruncat ca un hoit la marginea așezării din care făcuse parte. Cioclii rămâneau pe durata epidemiei în afara orașului, ei neavând voie să intre în contact cu nimeni, nici măcar cu membrii familiei [14, p. 148-149].

În anul 1795, când s-a dezlănțuit „ciuma lui Cumbati”, cioclii, sub pretextul efectuării activităților de profilaxie a caselor contaminate, furau tot, după care dădeau foc locuințelor, distrugând astfel și numeroase documente și acte gestionare de importanță majoră pentru copiii rămași în viață. Dispariția documentelor de proprietate, hrisoave, acte de danie și moștenire i-a impus pe mulți copii ai părinților auți, decedați de ciumă, să devină slujitori la alte case boierești [25, p. 296; 45, p. 61]. De altfel, situații similare au fost constatate și în țările occidentale. Ciuma dezlănțuită în Marsilia în anul 1720⁷ „a lăsat peste 1400 de orfani, printre care erau unii, care puteau să aibă averi mari”, dar și-au pierdut actele care ar fi putut să le confirme identitatea și dreptul de proprietate. Epidemia de ciumă din Genova (1656) a lăsat orfani și fără avere circa 300 de copii născuți din părinți bogați [45, p. 198].

Pe dimensiunea imagologică există un contrast în modul de raportare a cioclilor la Biserică și religie. Cioclii purtau haine negre, își făceau „meseria cu conștiinciozitate”, după îngroparea răposatului, își făceau „cu smerenie o cruce” [12, p. 1]. Fiind oameni bisericești, evlavioși, cioclii rezistă în fața ciumei care lovește în cei care tănuiesc păcate de moarte. În percepția românilor, a bulgarilor, Dumnezeu trimite bolile, inclusiv ciuma, în acele locuri „unde sunt mulți păcătoși și nelegiuți, ca să-i pedepsească în chipul acesta îngrozitor”, dându-i și un catastih cu lista celor care urmează a fi răpuși [8, p. 163-164; 31, p. 77].

Activitatea cioclilor era strâns legată de igienizare și salubritate în orașe. În folclorul medical ciuma nu lovește în localitățile unde este păstrată curățenia. Ciuma este prezentată drept ființa căreia îi place mult curățenia, astfel vesela trebuie neapărat spălată, în caz contrar va fi otrăvită de ciumă. De teama ciumei, gospodarii fac curățenie în curte, casă și pivniță, curățând coșarele, se feresc să fure și să mintă, „bărbatul nu umblă după femeie în vreme când colindă Ciuma” [8, p. 164].

Cioclii aveau o ocupație „cu deloc de invidiată” [32, p. 3]. Aducerea răposatului la groapă de către ciocli este sortită celor săraci, „În cazul cărora anonimitatea vieții se transformă și în anonimitatea morții”, în interiorul bisericii conta poziția socială a răposatilor, cei bogați erau plasați „mai aproape de altar, de moaște sau de icoane” [51, p. 206]. Ciu-

ma nu ținea cont de statutul social al omului. În anul 1735, pe timpul celei de-a doua domnii a lui Grigore Ghica în Moldova, „s-a abătut peste țară o cumplită epidemie”, „făcând să pătimizească întreg norodul ca de ciuma primejditoare de moarte”, a fost răpus de molimă un fiu de-al domnitorului [25, p. 250].

Cioclii nu se bucurau de o imagine bună în societate, fiind determinantă în acest sens activitatea lor tănuită de oameni, modul retras de viață, veșmintele de culoare neagră, organizarea procesiunii de înmormântare. De fapt, fobiile oamenilor față de moarte, alimentau stereotipurile hidoase despre ciocli. Totodată, în perioadele de criză, când băntuia ciuma, cioclii deveneau cvasi importanți pentru societate, pentru supraviețuirea locuitorilor neafecțați de molimă. În timpul epidemiei cioclii nu erau percepuți ca simpli gropari, dar ca persoane care aveau „praxis” în recunoașterea și descoperirea cazurilor de boli contagioase [52, p. 455]. Chiar dacă unii ciocli făceau parte din categoria foștilor infectați de ciumă care au supraviețuit, căpătând astfel imunitate, totuși majoritatea dintre ei își riscau viața, intrând în casele ciumaților și efectuând operațiunile necesare de ordin sanitar și epidemiologic. În acest sens cioclii se manifestau în calitatea lor de sanitari ai centrelor urbane.

Imaginea negativă a cioclilor persistă în operele literare. Fiind vizată prima jumătate a secolului al XIX-lea, în care *ciuma, malefica plagă*, era asociată cu *buba neagră*, creatoare a *Drumului Ciumaților*. La începutul secolului XX, personajele literare Moș Groparu și Brăcinar invocau amintirea ciumei Caragea (*Caragețe*), adusă anume de acest domn în Muntenia. Oamenii mureau ca muștele pe străzi, dimineața puteai fi sănătos, iar după masă să te apuce frigurile, transpirația și în cele din urmă urma decesul. Preoții cu vătafi cutreierau străzile, informând lumea cum urmează să se comporte: să stea în casă; să-i izoleze pe cei cu febră; să nu cumpere nimic de la nimeni; să nu meargă la biserică; să nu organizeze botezuri, nunți, înmormântări, să renunțe la pomeni. Dacă cădea cineva în stradă nu trebuia atins, urmau să vină cioclii să-l ridice. Dacă murea de ciumă cineva din casă, cadavrul urma a fi scos în stradă, hainele scoase și arse, toate lucrurile de care s-a atins urmau a fi șterse cu oțet iar odaia în care a murit încuiată. Chiar dacă mortul ți-a fost rudă apropiată, renunță la pomeni, Dumnezeu va avea grijă de sufletul lui. „Tu păzește-l pe-al tău” [43, p. 11]. În aceste condiții oribile, cioclii umblau pe străzi „ca ciorile pe câmpurile de grâne”, îi înconjura pe oamenii de pe stradă, cercetându-i dacă nu sunt infectați, pe unii bolnavi îi loveau în cap, îi înșfăcau cu cângile și-i aruncau în

căruță peste cei morți de ciumă. Oamenii erau înfricoșați, se ascundeau de ciocli ca de necuratul. De ciocli nu se lipea boala, ei aruncau câte 40-50 de cadavre, dându-le foc. Înainte de asta îi „buzunăreau pe răposai și-i despuiau de tot ce aveau de valoare”. „Toți blestemau ciuma, numai cioclii se bucurau de ea”. Cioclii proveneau din „muritorii de foame” de mai înainte, adică din cerșetori, vagabonzi, bețivi, care pe timp de ciumă au „ajuns să trăiască pe picior mare”. Cioclii se răzbunau pe oamenii cu care avuse conflicte: scuipau pe geamuri, își frecau „mâinile de clanță”, „își făceau nevoile în fântâna ta”. Cioclii au comis multiple abuzuri, acaparând prin spaimă proprietăți. O casă care atrăgea privirile unui cioclu era acaparată prin aruncarea unei haine infectate cu ciumă în pridvorul casei proprietarului, care înțelegea că pentru a rămâne în viață trebuie să-și părăsească locuința. Fărădelegile cioclilor, inclusiv în sate, au cauzat un exod al populației spre nordul țării. În mod paradoxal, în noile locuri de stabilire, pe bejenari și urmașii lor anume ciuma „i-a unit însă toată viața”. Dar, în noua localitate, locuitorii au fost etichetați în satele din împrejurimi drept ciumați, fiind și izolați o perioadă îndelungată [43, p. 14-16]. Cu trecerea timpului noua localitate a căpătat denumirea de Ciumați [22, p. 14].

Un alt păcat atribuit cioclilor este beția. Ierarhii bisericești din Țara Moldovei îi îndemneau pe ciocli „se petreacă cinstit și treji”, „să se poarte cu cuviință și cu smirenire”, să-și i-a havaetul „fără gâlciavă și obrăznicie, pre cei săraci și străini se-i îngroape fără plată” [9, p. 75]. Practicarea meseriei de cioclu impunea „amortirea unor simțuri”, iar „starea permanentă de ebrietate” făcea „suportabilă mânăuirea cadavrelor”. În București cioclii „ca niște vrăjmași și fără de temere de Dumnezeu și de urgia lui” ieșeau noaptea „În căutarea vinului cel purificator”, spărgeau cramele locuitorilor și comiteau fărădelegi [52, p. 456-457].

Componenta onomastică. Meseria de cioclu și activitățile lor complementare în timpul epidemiilor de ciumă și-au lăsat amprenta asupra onomasticii, fiind relevante în acest sens un șir de antroponime și toponime din spațiul românesc. O realitate în onomastica românească ține de transformarea în timp a poreclilor în nume de familie a persoanelor⁸. Numele *Cioclu* provine de la porecla, inspirată din meseria practică de descendenții unei sau altei familii. În Basarabia figurează 11 purtători ai numelui de familie *Cioclu*, decedați în primele patru decenii ale secolului al XIX-lea. Trei dintre cei decedați au fost răpuși de molime: Ilie Cioclu din satul Ciuciuleni a murit de ciumă (în 1829 la vârsta de 30 de ani); Andronic Cioclu din Târgul Orhei s-a stins de holeră (în anul 1830 la vârsta de 54 de ani); Grigoraș Nicolai Cioclu din

orașul Chișinău a decedat de lingoare /febră tifoidă/ (în anul 1827 la vârsta de 64 de ani) [7, passim].

Numele de familie *Cioclu* este atestat în 19 localități, fiind 40 (41) de familii cu acest nume în Republica Moldova (161 de purtători) [28]. *Cioclu* figurează în numele de familie din România, fiind 185 de familii (742 de purtători) [42, p. 319; 16, passim]. La fel în România sunt atestați 12 purtători ai numelui *Cioaclă*. La origini termenul *cioaclă* desemna o prăjină cu cârlig, cu care cioclii trăgeau cadavrele ciumaților sau un cărucior pentru transportul morților de ciumă. Totodată, *cioaclă* în unele regiuni reprezintă o sanie mică pentru transportul lemnului sau săniuță pentru copii [15, passim].

Denumirea masculină a *Ciumei* sub forma *Ciuman* se regăsește în onomastica românească. În România sunt atestate 16 persoane cu numele de familie *Ciuman*, fiind înregistrați în Maramureș (13), Caras-Severin (2) și Arad (1) [38, passim].

Toponimele actuale reflectă anumite amprente ale trecutului, inclusiv prin invocarea exodului populației din cauza „ciumei Caragea”. Comuna Olari (anterior Olarii Vechi) din județul Prahova în Muntenia s-a numit inițial Ciumați. La 1 ianuarie 1965 comuna Ciumați din județul Ploiești a fost redenumită în Olarii Vechi [22, p. 14]. În anii 1580, 1597, 1642, 1674, 1730 satul muntean Pielești, era atestat cu denumirea *Ciumești* [41, p. 30-31].

Concluzii. Cioclii au jucat un rol important în viața socială a Țării Moldovei în secolul al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea. Comunitatea cioclilor a fost constituită pe criterii profesionale și etnice, fiind asociați în bresle specializate în identificarea decedaților, salubritatea defuncțiilor și înhumarea cadavrelor umane. Cioclii au evoluat de la simpli gropari la sanitari ai orașelor, activitatea lor fiind asociată cu cea a poliției sanitare. În anii liniștiți, nebântuiți de molime, cioclii își exercitau atribuțiile de gropari, fiind totodată și stigmatizați în mediul urban cu epitețe obscure. Rolul cioclilor ieșea în evidență în timpul epidemiilor, în special a celor de ciumă. Ciuma este personificată în folclorul medical românesc, fiind asociată cu un personaj negativ, având chipul unei ființe cu chip îngrozitor. Prin munca prestată, mai ales în timpul epidemiilor, cioclii se transformau în sperietori, care prevesteau și însoțeau moartea în orașe. Abuzurile, comise de către unii dintre ciocli, alimentau fobiile orașenilor, astfel spaima puneă stăpânire pe urbe. Sub pretextul profilaxiei și salubrității focarelor de ciumă, cioclii se pricopseau cu proprietăți, obiecte valoroase și bani. Unii dintre cioclii consumau alcool în exces, comițând pe acest fundal multiple crime, care alimentau imaginea negativă a cioclilor în societate.

Note

- ¹ Cioclu provine de la cioaclă sau țaclă, adică „acela care duce sicriul pe două țacle”. Sinonim pentru cioclu este cioclaș (gropar) – persoană care duce morții la groapă sau îi și îngroapă. Un alt sinonim este dricar – persoană care duce/transportă mortul la groapă. În spațiul Pruto-Nistrean, după anexarea Basarabiei de către Imperiul Rus (1812), cioclii erau numiți cu termenul „grobokopatel” – „persoane care sapă morminte” [50, p. 169].
- ² Ciurma reprezintă o boală infecțioasă cauzată de bacteria *Yersinia pestis*, transmisă la om prin puricele de șobolani. Ciurma se manifestă prin trei forme principale: 1) Ciurma bubonică se transmite prin purici cauzând inflamarea nodulilor limfatici; 2) Ciurma pneumonică se răspândește prin aerosoli, afectând plămâni. În lipsa tratamentului, ciurma pneumonică provoacă decesul în 3–4 zile; 3) Ciurma septicemică apare din cauza bacteriilor care suprasaturează sângele omului, decesul căruia parvine în 24 de ore. Simptomele ciurmei sunt transpirația, durerile, faringita, tulburările digestive, frisoanele, delir, febră oscilantă [6, p. 37-64; 34, p. 54].
- ³ Remediul în componența căruia intra planta ierboasă *Angelica archangelica*, numită și „iarba îngerilor”. Teriacul este cunoscut din perioada elenistică. În epoca medievală era considerat un panaceu împotriva ciurmei.
- ⁴ Șobolanul negru (*Rattus rattus*), numit în cronici „șobolan englezesc”, trăiește „doar în preajma comunităților umane” [11, p. 37].
- ⁵ Marele Sfânt Mucenic Haralambie a fost episcop de origine greacă în cetatea Magnezia din Asia Mică. Împreună cu enoriașii săi a fost persecutat de către împăratul Septimius Severus (193–211). Episcopul Haralambie a fost torturat, jupuindu-i-se pielea de pe tot corpul și decapitat cu sabia în anul 198. A fost martirizat în anul 202. În timpul vieții sale i-au fost atribuite mai multe minuni, iar jertfa sa în numele credinței a determinat-o pe fiica împăratului Galina să se convertească la creștinism. Anume ea a și dat pământului trupul martirului Haralambie. Sfântul Haralambie este cunoscut ca fiind apărător de boli, ciurmă și foamete [47, p. 1-2; 30, p. 213].
- ⁶ În mahalaua Hagioaei erau atestați 12 ciocli: Mihai Chiriț; Dumitru, fiul lui Gheorghii, „crâcim[ar] la crâcim[a] lui Gheorghii, herar”; Apostu – la crâcim[a] Băgului; Toader sâmb Semion, ciobotar; Tudorachi negură, ciobotar; Ioniță Turculeț, ciobotar; Manolachi sâmb Sârbu, ciobotar; Paraschiv, cojocar, staroste; Iosif, cojocar, staroste; Todor, cojocar; „Constantin – la crâcim[a] lui Constantin sâmb Sava [23, p. 373].
- ⁷ Ciurma bubonică din Marsilia (1720-1722) și regiunile limitrofe a curmat viața a circa 100000 de oameni. Autoritățile urbei, în disperare de cauză, au antrenat circa 700 de deținuți pentru a transporta de pe străzi și înhuma cadavrele umane. Focarul ciurmei a fost izolat printr-un zid de piatră (Mur de la peste), fragmente ale căruia s-au păstrat până în zilele noastre [26, p. 41; 35, passim].
- ⁸ Onomastica studiază formarea, funcționarea și evoluția numelor proprii. În trecut studiul numelor proprii a fost „subordonat diverselor domenii de cercetare umaniste”, la originile onomasticii numele proprii erau studiate de istorici, geografi, arheologi, antropologi, filozofi, teologi. Actualmente onomastica este percepută ca o disciplină lingvistică, pentru care sunt caracteristice abordările istorico-filologice, axate pe etimologia numelor proprii. Filosofii „consideră că numele propriu are un sens rezultat în urma raportului care se stabilește între nume și individul numit (extralingvistic), acceptând importanța funcției referențiale și latura semantică a numelui”. Onomastica include numeroase subclase de nume care cercetează originea și semnificația antroponimelor, toponimelor, eponimelor, hidronimelor, teonimelor, cosmonimelor, zoonimelor etc. Antroponimia prezintă „caracteristicile și valorile distincte ale numelor proprii de persoane în raport cu celelalte cuvinte ale limbii” [36, p. 289].

Referințe bibliografice / References

1. Amărieștii M.-C. Grigore al III-lea Alexandru Ghica. Cronica unui principe din secolul al XVIII-lea. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2017. 403 p.
2. Arapu V. Banii – mijloc de răspândire a bolilor infecțioase și a epidemiilor. In: *Conspecte numismatice*. Vol. II. Chișinău: CEP USM, 2012, p. 30-33.
3. Arapu V. Midrigan-Arapu A. Bolile și epidemiile – impedimente ale comerțului moldo-polon In: a doua jum. a sec. XVIII. In: *Creșterea impactului cercetării și dezvoltarea capacității de inovare*. Conferință științifică cu participare internațională consacrată aniversării a 65 de ani a USM. 21–22 septembrie 2011. Rezumatele comunicărilor. Științe umanistice. Chișinău: CEP USM, 2011, p. 24-27.
4. Arapu V. Coloniile armenesti din Țara Moldovei și Polonia In perioada partajelor teritoriale. Integrare prin cercetare și inovare. Conferința științifică, 26–28 septembrie 2013. Rezumatele comunicărilor. Științe umanistice. Chișinău: CEP USM, 2013, p. 39-41.
5. Bădărău D., Caproșu I. Iașii vechilor zidiri până la 1821. Ediția a II-a, revăzută. Iași: Casa Editorială „Demniurg”, 2007. 403 p.
6. Bergdolt K. Ciurma: istoria morții negre. București: Editura ALL, 2013. 152 p.
7. Bessarabskij nekropol'. Dannye o priçine i vozraste, v kotorom skonçjalis' 50000 bessarabcev v pervoj polovine XIX-go stoletja. In: <http://nistru-prut.info/index.php?mode=necropol&prez=necropol&lang=ru&p=C&lit=CI12> (vizitat 12.11.2018).
8. Candrea I.-A. Folclorul medical roman comparat. Privire generală. Medicina magică. Iași: Polirom, 1999. 475 p.
9. Candu T. Documente privitoare la cioclii din Moldova Pruto-Nistreană (sfârșitul sec. al XVIII-lea – începutul sec. al XIX-lea). In: *Revista de Istorie a Moldovei*, nr. 1 (57). Chișinău, 2009, p. 69-77.

10. Caproșu I. Documente privitoare la istoria orașului Iași. Acte interne (1661–1690). Vol. II. Iași: Dosoftei, 2000. 775 p.
11. Cartwright F. F., Biddiss M. Bolile și istoria. București: Editura ALL, 2008. 311 p.
12. Căliman N. Cioclii mici și cioclii mari. In: Gazeta Transilvaniei. 1 februarie, nr. 7, 1942, p. 1.
13. Cernovodeanu P. Binder P. Cavalerii Apocalipsului. Calamitățile naturale din trecutul României (până la 1800). București: Silex, 1993. 255 p.
14. Chiș Fl. I. Epidemiile și eradicarea lor în Nord-Vestul României (secolele XVIII–XIX). Cluj-Napoca: Mega, 2012. 263 p.
15. Cioaclă. In: <http://www.locatemyname.com/ro/Cioacla> (vizitat 22.11.2018).
16. Cioclu. In: <http://www.locatemyname.com/ro/Cioclu> (vizitat 22.11.2018).
17. Ciurea D. Evoluția așezărilor și a populației rurale din Moldova în secolele XVII–XVIII. In: Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”. T. XIV. Iași, 1977, p. 135-155.
18. Constantinescu I. Evenimentul meteorologic, agricultura și societatea românească în „Secolul Fanariot”. In: Studii și materiale de istorie medie. Evul mediu românesc. O nouă abordare. Vol. XI. București: Editura Academiei Române, 1992, p. 21-62.
19. Costăchescu M. Contribuții pentru o descriere statistică-istorică a Principatului Moldovei, de Andreas Wolf, Sibiu, 1805. In: Ioan Neculce. Buletinul Muzeului Municipal Iași, fasc. 5. Iași, 1925, p. 286-291.
20. Cristian M. Cartea medicală românească din spațiul românesc (1800–1830). In: Transilvania, nr. 4–5, 2016, p. 59-63.
21. Crișan I. H. Medicina In: Dacia (de la origini până la cucerirea romană). București: Dacica, 2007. 267 p.
22. Decret nr. 799 din 17 decembrie 1964, privind schimbarea denumirii unor localități, p. 1-17. In: <https://ru.scribd.com/doc/54788774/Decret-privind-schimbarea-denumirii-unor-comune-si-sate-1964> (vizitat 13.11.2018).
23. Dmitriev P. G. Moldova în epoca feudalismului. Vol. VII. Partea II. Recensămintele populației Moldovei din anii 1772–1773 și 1774. Chișinău: Știința, 1975. 527 p.
24. Documente privitoare la istoria românilor. Urmare la colecțiunea lui Eudoxiu de Hurmuzaki. Supliment I, vol. I, 1518–1780. Documente culese din diferite publicațiuni și din biblioteca Națională din Paris de G. Tocilescu, din Arhivele Ministerului Afacerilor Străine din Paris de A. I. Odobescu. București: Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, 1886. 1003 p.
25. Drăghici M. Istoria Moldovei pe timp de 500 de ani, până în zilele noastre, Vol. 1 și 2. Iași, 1857. Transpunere în litera și graiul zilei de azi și comentarii de Constantin Mihăiescu-Gruiu. București: Editura & Tipografie PACO, 2013. 496 p.
26. Fabre A.-J. La grande peste de Marseille. Confrontation avec les autres épidémies de peste en Europe occidentale. In: Histoire des sciences médicales. T. XLV, nr. 1, 2011, p. 39-42. <http://www.biusante.parisdescartes.fr/sfhm/hsm/HSMx2011x045x001/HSMx2011x045x001x0039.pdf> (vizitat 01.02.2018).
27. Familia Cioclea. In: <http://nume.casata.md/index.php?action=viewnume&id=14298> (vizitat 09.10.2018).
28. Familia Cioclu. In: <http://nume.casata.md/index.php?l=ro&action=viewnume&id=14302> (vizitat 05.11.2018).
29. Furtună A. Biserica Sf. Ilie din târgul Telenești de la întemeiere până la începutul secolului al XX-lea, p. 253-268. In: <http://oaji.net/articles/2017/4586-1489086824.pdf> (vizitat 03.11.2018).
30. Grădinaru N. Sacroterapia In: concepția culturii populare. In: Revista de Etnologie și Culturologie. Vol. XVIII. Chișinău, 2013, p. 211-215.
31. Grădinaru N. Sincretismul magico-religios In: medicina populară. In: Revista de Etnologie și Culturologie. Vol. III. Chișinău, 2008, p. 77-82.
32. Iliescu C. Biserica Sf. Ioan Botezătorul din Iași – câteva lămuriri. In: <http://www.monumentul.ro/pdfs/Catalina%20Iliescu%2003.pdf> (vizitat 03.11.2018).
33. Ionescu C. Precursorii învățământului medical universitar ieșean. In: Institutul de Medicină și Farmacie Iași (1879–1979). București: Întreprinderea poligrafică „Arta Grafică”, 1979, p. 11-20.
34. Ioniță A. Croitoru I. Boli, doftori și doftorii în Moldova (III). Memoriile unui fost ciumat. In: Revista română, nr. 1(63), 2011, p. 54-55. In: <http://astra.iasi.roedu.net/pdf/nr63p54-55.pdf> (vizitat 16.12.2018).
35. Liste Defunts. Monument aux morts de la peste 1720–1721. Sainte Joseph. 2015, 138 p. In: http://www.ville-martigues.fr/documents/Documents/3_Des_services_a_mon_service/Cimetieres/49.ListeDefuntsMortsDeLaPeste.pdf (vizitat 01.02.2018).
36. Macaveiu-Peica C.-E. Convențional/neconvențional în cadrul câtorva particularități etimologice, semiotice, semantice și morfosintactice ale numelor de persoane în limba română. In: Ovidiu Felecan (ed.). Proceedings of iconn, nr. 3, 2015, p. 289. http://onomasticafelecan.ro/iconn3/proceedings/2_18_Macaveiu-Peica_Cipriana-Elena_ICONN_3.pdf
37. Matei C. Cartea medicală românească din spațiul românesc (1800–1830). In: Transilvania, nr. 4–5, 2016, p. 59-63.
38. Numele Ciuman. In: <http://www.locatemyname.com/ro/Ciuman> (vizitat 16.12.2018).
39. Pamfile T. Mitologie românească. I. Dușmani și prieteni ai omului (Din viața poporului român. Culegeri și studii, XXIX). București: Librăriile Socec & Comp.; Leipzig: Otto Harrassowitz, 1916. 406 p.
40. Pavlescu E. Economia breslelor în Moldova. București: Fundația Regele Carol I, 1939. 638 p.
41. Pătrăchioiu C., Pătrăchioiu Fl. (coord.). Scurtă monografie a comunei Pielești. Lulu.com Publishing, 2010. 72 p.
42. Pețu P., Torja I. În constelația numelui. București: Detectiv, 2011. 338 p.
43. Popa Al. Paradisul Ciudaților. Roman. Lulu.com Publishing, 2011. 414 p.

44. Rusu N. Însemnări despre comunitatea armeană din Roman. București: Ararat, 2013. 82 p.
45. Samarian P. Gh. Din epidemiologia trecutului românesc. Ciurma. București: Institutul de Arte Grafice E. Mărvan, 1932. 654 p.
46. Samarian P. Gh. Medicina și farmacia în trecutul românesc. Asistența publică în trecutul românesc până la 1834. Vol. III. București: Tipografia Bucovina I. E. Toroutiu, 1938. 632 p.
47. Sfântul Sfințitul Mucenic Haralambie (10 februarie). In: Cuvântul. Buletinul Parohiei Ortodoxe Române „Sfinții Trei Ierarhi”, nr. 196 (ianuarie) 2012, p. 1-2.
48. Șerban I. Epidemiile de pestă pe teritoriul României. Scurt istoric. Considerații epidemiologice. Constanța, 2015, p. 1-4. In: file://C:/Users/user/Downloads/Ciurma.pdf (vizitat 03.11.2018).
49. Șezătoarea. Revistă pentru literatură și tradițiuni populare. Director Artur Gorovei, anul I, nr. 8, Fălticeni: Tipografia și Librăria M. Saidman, 1892, p. 102.
50. Tomuleț V. Basarabia în epoca modernă (1812–1818) (Instituții, regulamente, termeni). Chișinău: Lexon Prim, 2014. 672 p.
51. Toroczkai (Iov) M. L. Recenzie. Constanța Vintilă-Ghițulescu. Patimă și desfătare. Despre lucrurile mărunte ale vieții cotidiene în societatea românească (1750–1860). București: Humanitas, 2015, p. 206. In: <https://www.revistateologica.ro/wp-content/uploads/2018/04/Maria-Loredana-Toroczkai-Iov-Constan%C8%9Ba-Vintil%C4%83-Ghi%C8%9Bulescu-Patim%C4%83-%C8%99i-desf%C4%83tare.pdf> (vizitat 03.11.2018).
52. Vintilă-Ghițulescu C. Patimă și desfătare. Despre lucrurile mărunte ale vieții cotidiene In: Societatea românească (1750–1860). București: Humanitas, 2015. 484 p.
- Valentin Arapu** (Chișinău, Republica Moldova). Cercetător științific, Centrul de Etnologie, Institutul Patrimoniului Cultural.
- Валентин Арапу** (Кишинэу, Республика Молдова). Научный сотрудник, Центр этнологии, Институт культурного наследия.
- Valentin Arapu** (Chisinau, Republic of Moldova). Researcher, Center of Ethnology, Institute of Cultural Heritage.
- E-mail:** valarapu@gmail.com